

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ

Шамсутдінов О. В.

ВСТУП

Початок третього тисячоліття не може бути охарактеризований як період міжнародної злагоди, стабільності та сталого розвитку, як можна було б очікувати з огляду на невпинний розвиток науки і технологій. На міжнародній арені продовжується як економічне, так і військово-політичне протистояння держав, чії геополітичні амбіції виходять далеко за межі їх власних територій. Як наслідок – у різних частинах світу інспіруються локальні, регіональні чи міждержавні конфлікти, які супроводжуються соціально-економічними і політичними кризами, міжетнічним і міжконфесійним протистоянням, гуманітарними катастрофами, активізацією сепаратистських і терористичних рухів, військовою агресією тощо. Україна також не залишилась осторонь цих процесів, спочатку зазнавши територіальних втрат, а потім – широкомасштабного військового вторгнення з боку РФ.

Розпочата країною-агресором жорстока загарбницька війна актуалізує питання використання засобів ведення військових дій, дотримання і реалізації міжнародно-правових норм у сферах ядерної, біологічної і хімічної безпеки. Загроза застосування РФ зброї масового знищення перетворилась із потенційної на реальну. Відповідно до взятих Україною зобов'язань за міжнародними договорами, які є частиною національного законодавства, у Кримінальному кодексі України встановлена кримінально-правова заборона на застосування такої зброї. Так, КК України передбачає відповідальність за вчинення таких дій у статті 439 розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» його Особливої частини.

Чинний Кримінальний кодекс України не використовує поняття «воєнні злочини», яке передбачено Статутом Нюрнберзького трибуналу 1945 р. та розкривається в багатьох міжнародно-правових актах (Статуті Токійського трибуналу (ст. 58); Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р.; Гаазькій конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (ст. 28); Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання

засобів впливу на природне середовище 1976 р. (ст. IV); Статуті Міжнародного трибуналу по колишній Югославії 1993 р. (ст.ст. 2, 3); Статуті Міжнародного трибуналу по Руанді 1994 р. (ст. 4); Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. (ст. 8)¹.

Окремі воєнні злочини розміщені у розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України. Однак, починаючи з 2001 року, тобто з моменту появи у національному законодавстві норм про кримінальну відповідальність за такі злочини, і до 2014 року, коли держава- правонаступниця СРСР розпочала збройну агресію проти України, ці кримінально-праві норми фактично не застосовувались. Тому донедавна воєнні злочини залишались найменш дослідженим в Україні видом кримінальних правопорушень.

Проте з очевидних причин останнім часом серед українських дослідників-криміналістів значно підвищився науковий інтерес до системи кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зокрема, різні погляди на систематизацію, класифікацію, родовий та видові об'єкти, відповідність міжнародно-правовим договорам, міжнародному кримінальному праву та інші аспекти кримінально-правової характеристики таких злочинів розглядали в своїх роботах Н. В. Акулова, О. В. Березніков, І. С. Бібік, Д. В. Бойчук, В. О. Івашенко, С. С. Косенко, Е. Е. Кузьмін, Л. М. Кулик, В. О. Миронова, В. О. Поповичук, Ю. С. Резнік, О. В. Шамара та багато інших науковців. Однак на кримінально-правовій характеристиці складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 439 КК України, вказані автори предметно не зупинялись.

І. С. Доброход, В. М. Киричком, О. І. Плужнік, М. І. Хавронюком, С. С. Яценком та іншими вітчизняними вченими вказаний склад злочину розглядався на рівні науково-практичних коментарів Кримінального кодексу України або розділів підручників з Особливої частини Кримінального права України.

На монографічному рівні систему воєнних злочинів вивчали О. Ф. Бантишев (2018), О. М. Броневицька (2011), В. В. Гальцова (2019), С. П. Кучевська (2009), С. М. Мохончук (2014), М. В. Піддубна (2020), В. П. Попович (2010), Б. В. Романюк (2018) та деякі інші вітчизняні науковці. Напрацювання вказаних авторів, які мають велике наукове та практичне значення, піддані критичному аналізу та використані для

---

¹ Кримінальне право України: навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.

надання якомога повної кримінально-правової характеристики складу злочину, передбаченого статтею 439 КК України.

1. Об'єкт воєнного злочину «застосування зброї масового знищення»

В. П. Попович у складі міжнародних злочинів виділяє як окрему категорію «воєнні злочини», до яких відносить і кримінальне правопорушення, передбачене статтею 439 КК України². Аналогічний підхід висловлюють В. В. Гальцова³, С. П. Кучевська⁴, М. В. Піддубна⁵, С. М. Мохончук⁶ та інші дослідники відповідності вітчизняного кримінального законодавства нормам міжнародних договорів кримінально-правового характеру. При цьому склад злочину, передбачений ст. 438 (Порушення законів та звичаїв війни у формі застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом) КК України, визнається доктриною загальним щодо складу, передбаченого ст. 439 (Застосування зброї масового знищення) КК України, який відповідно є спеціальним⁷.

Засоби ведення війни – зброя, снаряди, речовини, вживані озброєними силами воюючих сторін для нанесення шкоди та поразки

---

² Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів: Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 157, 165.

³ Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. С. 23.

⁴ Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 158, 162.

⁵ Піддубна М. В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 5.

⁶ Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. 39 с.

⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1339; Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів: Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 165; Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2008. С. 132.

супротивнику. Ці засоби поділяються на заборонені (або частково заборонені) та незаборонені⁸.

Відповідно до ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., право сторін, які перебувають у конфлікті, обирати методи і засоби ведення війни не є необмеженим. Так, забороняється застосовувати зброю, снаряди, речовини і методи воєнних дій, які здатні заподіяти невинуваті пошкодження чи невинуваті страждання або такі, що роблять смерть воюючих неминучою, а також такі, що призводять до масового руйнування та невинуватого знищення матеріальних цінностей⁹.

Ця норма підтвердила існування в міжнародному праві принципу обмеження воюючих сторін у виборі засобів та методів ведення збройної боротьби, який був сформульований в Санкт-Петербурзькій декларації 1868 р. та IV Гаазькій конвенції 1907 р.

На думку В. О. Іващенко, характерним для злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку є те, що вони посягають на міждержавні інтереси, тобто мають міжнародний характер. Очевидно, що проти злочинів міжнародного характеру жодна держава світу не може самостійно вести боротьбу в силу особливостей цих протиправних діянь, що вичиняються на території різних країн. У багатьох випадках держави вже досягли згоди щодо співпраці у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру шляхом укладення відповідних міжнародно-правових договорів¹⁰.

Розпочнем кримінально-правову характеристику застосування зброї масового знищення із об'єкта цього злочину. Об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і яким заподіюється або може бути заподіяна шкода. Цей елемент складу кримінального правопорушення дозволяє розкрити його соціальну сутність, з'ясувати характер його суспільної небезпечності, сприяє правильній кваліфікації діяння та відмежування його від суміжних кримінальних та інших правопорушень.

---

⁸ Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів: Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 160.

⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): міжнародний документ від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199. (дата звернення: 22.02.2023).

¹⁰ Іващенко В. О. Сучасні проблеми становлення міжнародного кримінального права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 6. С. 67-73.

Воєнні злочини відносяться до категорії міжнародних, тобто мають надзвичайно високий ступінь суспільної небезпечності, оскільки посягають на мир та безпеку всього людства – основоположні, базові, найважливіші суспільні відносини для всієї міжнародної спільноти. Відповідні злочини, як зазначає М. Ш. Басуоні, порушують інтереси всієї світової спільноти як єдиного цілого, тому що загрожують миру і безпеці людства, шокують його свідомість¹¹.

Зважаючи, що чинне кримінальне законодавство України не оперує поняттям «воєнні злочини», доктриною не вироблено єдиної позиції щодо визначення родового об'єкта цих міжнародних кримінальних правопорушень.

Так, зважаючи на назву розділу XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», більшість вітчизняних науковців-криміналістів родовим об'єктом воєнних злочинів, передбачених цим розділом, називають групу суспільних відносин щодо забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку¹². Подібним є визначення родового об'єкта воєнних злочинів, сформульоване В. П. Пилипенком: інтереси забезпечення миру і безпеки людства як група однорідних юридичних благ та інтересів, взятих під охорону міжнародним кримінальним правом¹³.

В. П. Базов родовий об'єкт воєнних злочинів визначає як певну групу охоронюваних кримінальним законом тотожних та однорідних суспільних відносин, що забезпечують мир та дотримання загальновизнаних правил ведення війни й інших збройних конфліктів¹⁴. Схожими є висновки з цього питання М. В. Піддубної: «Родовим об'єктом усіх воєнних злочинів є група охоронюваних кримінальним законом тотожних та однорідних відносин, що виникають з приводу

---

¹¹ Cherif B.M. *International Crimes: Jus cogens and obligation Erga Omnes. Law and Contemporary problems: Accountability for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights*. 1996. Vol. 59. № 4. P. 69.

¹² Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 641; Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. С. 162.

¹³ Пилипенко В. П. *Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. Одеса : Гельветика. С. 112.

¹⁴ Базов В. П. *Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. С. 10.*

встановленого міжнародним правом порядку ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру»¹⁵. На думку В. В. Гальцової, родовим об'єктом воєнних злочинів є суспільні відносини, що забезпечують відсутність загрози війн і збройних конфліктів або їх розпалюванню в Україні та інших країнах, а також щодо дотримання законів і звичаїв війни¹⁶.

С. М. Мохончук родовим об'єктом злочинів проти миру та безпеки людства вважає суспільні відносини, що складаються в результаті дотримання норм міжнародного права і визначають базові засади існування держав і народів, а також основні принципи забезпечення міжнародного миру і безпеки (мирне вирішення спорів, незастосування сили, недоторканність кордонів, територіальна цілісність, самовизначення народів і невтручання у внутрішні справи інших країн, повага прав людини і виконання міжнародних зобов'язань), що в остаточному підсумку охороняють умови існування людства¹⁷. Схожої позиції дотримується І. С. Доброход, яка родовим об'єктом злочинів, які містяться у розділі XX КК України, визначає «суспільні відносини у сфері виконання норм міжнародного права та забезпечення основ існування держав та народів, а також основні принципи міжнародного миру та безпеки, які в цілому забезпечують мирне врегулювання спорів і конфліктів між народами та державами, охороняють безпечні умови існування людства»¹⁸.

Узагальнивши всі зазначені точки зору, автор пропонує власне визначення **родового об'єкта** воєнних злочинів: *це суспільні відносини у сфері забезпечення міжнародного миру, безпечної співіснування держав і народів, дотримання норм міжнародного права, якими встановлені правила ведення збройних конфліктів.*

Що ж стосується безпосередніх об'єктів воєнних злочинів, то більшість з них є багатооб'єктними, зокрема мають додаткові об'єкти: як обов'язкові, так і факультативні. Це означає, що вчиняючи такий злочин, особа, крім суспільних відносин, поставлених безпосередньо під охорону нормою про відповідальність за злочин, посягає на інші

---

¹⁵ Піддубна М. В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 114.

¹⁶ Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. С. 25.

¹⁷ Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 18.

¹⁸ Уголовное право Украины. Особенная часть : учебник для студ. вузов / А. П. Бабий, И. С. Доброход, Е. С. Кармазин, А. В. Загика, Е. С. Козерацкая и др.; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. 5-е изд., доп. и перераб. Харьков : Одиссея, 2009. С. 521.

суспільні відносини, які також охороняються цією нормою права. Основний об'єкт – частина родового об'єкта відповідного злочину. За ним відповідна норма розміщується в системі Особливої частини КК. Додатковий зазнає шкоди поряд з основним і може бути обов'язковим (страждає від даного злочину завжди) або факультативним (якому певний злочин може завдати шкоди, але може й залишити його неушкодженим)¹⁹.

Безпосередній об'єкт застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України) визначається науковцями по-різному. Більшість вказують його об'єктом *безпеку людства*, тобто стан, за якого відсутня загроза війни, екологічної катастрофи, дій, наслідком яких може бути масове знищення людей, знищення умов для існування населення земної кулі тощо²⁰. В цілому погоджуючись із змістовною частиною загроз, які містить у собі цей воєнний злочин, вважаємо, що при встановленні безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 439 КК України, слід враховувати, що він має бути частиною родового об'єкта. Отже, на нашу думку, **основним безпосереднім об'єктом** цього злочину є *суспільні відносини у сфері дотримання норм міжнародного права, якими встановлено заборону застосування зброї масового знищення*.

М. І. Хавронюк вказує, що додатковим факультативним безпосереднім об'єктом цього злочину можуть бути життя та здоров'я особи, власність, довкілля тощо²¹. На нашу думку, визначаючи додаткові безпосередні об'єкти цього злочину, доцільно моделювати наслідки, які може спричинити застосування такої зброї. Так, злочин, передбачений ст. 439 КК України, створює загрозу масової загибелі людей, зараження або знищення тваринного чи рослинного світу, забруднення інших складових біосфери (атмосфери, гідросфери, літосфери) в районі застосування, зруйнування матеріальних об'єктів, у тому числі об'єктів критичної інфраструктури. Застосування такої зброї може не тільки

---

¹⁹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-є вид., перероб і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 113-114.

²⁰ Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. С. 77; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1340; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгіна та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 650.

²¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1340.

зашкодити довкіллю, життю і здоров'ю людей, але й вплинути на генетичну програму майбутніх поколінь людини та інших живих істот на Землі. Тож, **додатковими факультативними безпосередніми об'єктами** розглядуваного воєнного злочину можуть бути *життя і здоров'я людей; власність; біологічна безпека; екологічна безпека; обороноздатність* тощо.

2. Об'єктивна сторона складу застосування зброї масового знищення

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується дією в єдиній формі – застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Цілком влучно вказують В. М. Киричко і В. В. Гальцова, що «під таким застосуванням слід розуміти використання вражаючих властивостей зброї відповідно до її цільового призначення як зброї масового знищення»²².

Конструктивною об'єктивною ознакою цього злочину виступає зброя масового знищення, заборонена міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Інакше кажучи, диспозиція досліджуваної кримінально-правової норми є бланкетною.

Чинне законодавство України не містить визначення «зброї масового знищення». Згідно з резолюцією Комісії зі звичайних озброєнь, допоміжного органу Ради Безпеки ООН, від 12.08.1948 дефініція «зброя масового знищення» повинна бути визначена таким чином, щоб включати зброю, діючу атомним вибухом і за допомогою радіоактивних матеріалів, смертоносну хімічну і біологічну зброю, як і будь-яку розроблену у майбутньому зброю, що мала би характеристики, порівнянні за руйнівною дією з атомною бомбою та іншою згаданою вище зброєю²³. Позиція Комісії була відображена Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції 32/84 (XXXII) від 12.12.1977 у

---

²² Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 650; Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. С. 79.

²³ Résolutions adoptées par la Commission des armements de type classique, au cours de sa troisième séance, le 12 Aout 1948 et deuxième rapport sur les travaux accomplis par la Commission. URL: <https://undocs.org/fr/S/C.3/32/Rev.1>. (дата звернення: 22.02.2023).

визначенні²⁴, що відтоді закріпилося на рівні ООН і досі не переглядалося.

В енциклопедичній літературі міститься таке визначення зброї масового знищення: це «засоби ведення війни, які за силою руйнування та ураження у багато разів переважають звичайні озброєння. Об'єктами ураження зброї масового знищення є люди, продукти їхньої праці, а також природне середовище їх проживання (кліматичні та географічні умови, рослини, тварини, ґрунти). До наявних видів зброї масового знищення належать хімічна, біологічна, ядерна зброя»²⁵.

С. М. Мохончук пропонує визначати зброю масового знищення як зброю невибіркової дії, застосування якої може заподіяти смерть невизначеному колу осіб²⁶. Водночас останні двадцять років у наукових колах активно досліджується питання протидії третьому поколінню біологічної зброї – так званої «генно-молекулярної» (Advanced Biological Warfare), уражаюча дія якої базується на особливостях генного апарату тієї чи іншої *етнічної групи*²⁷. Інакше кажучи, згадане визначення зброї масового знищення, в основу якого закладена «невибірковість» її дії, втратило свою актуальність.

На думку автора, *зброю масового знищення* можна визначити як засоби ураження, які відповідають таким обов'язковим критеріям: 1) належність до зброї, забороненої міжнародним гуманітарним правом; 2) високий рівень летальності; 3) спричинення надмірних страждань чи ушкоджень; 4) великі масштаби ураження людей та довкілля.

Визначення змісту *хімічної зброї* надає Конвенція (Паризька) про заборону розроблення, виробництва, накопичення і застосування

---

²⁴ Résolutions de l'Assemblée générale de l'ONU 32/84 (XXXII) du 12 décembre 1977 «Interdiction de la mise au point et de la fabrication de nouveaux types d'armes de destruction massive et de nouveaux systèmes de tels armes». URL: <https://undocs.org/fr/A/RES/32/84>. (дата звернення: 22.02.2023).

²⁵ Смолянук В. Ф. Зброя масового знищення. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк, В. Я. Тацій та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 561-562.

²⁶ Мохончук С. М. Зброя масового знищення як предмет злочину, передбаченого ст.ст. 439, 440 Кримінального кодексу України. *Українські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 218.

²⁷ Petro J. B., Plasse T. R., McNulty J. A. Biotechnology: Impact on biological warfare and biodefense. *Biosecurity and Bioterrorism*. 2003. Vol. 1. pp. 161-168; Андрейчин М. А., Копча В. С. Біотероризм. Медична протидія : монографія. Тернопіль : Укрмедкнига, 2005. С. 64.

хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р. (КЗХЗ)²⁸. Зокрема, до цього виду зброї масового знищення КЗХЗ (стаття II) відносить три складові (сукупно або кожен окремо): 1) токсичні хімікати та їх прекурсори, за винятком тих випадків, коли вони призначені для цілей, які не забороняються цією Конвенцією, за умови, що їх види та кількості відповідають таким цілям; 2) боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей зазначених токсичних хімікатів, які вивільняються у результаті застосування таких боєприпасів та пристроїв; 3) будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням зазначених боєприпасів та пристроїв.

При цьому під *токсичним хімікатом* розуміється будь-який хімікат (незалежно від походження та способу виробництва), який за рахунок свого хімічного впливу на життєві процеси може призвести до летального результату, тимчасової недієздатності або заподіяти довготривалу шкоду людині чи тваринам. А *прекурсор* означає будь-який хімічний реагент, задіяний у будь-якій стадії виробництва токсичного хімікату будь-яким способом. До цілей, не заборонених КЗХЗ, належать: промислові, сільськогосподарські, дослідні, медичні, фармацевтичні або інші мирні цілі; захисні цілі, зокрема безпосередньо пов'язані із захистом від токсичних хімікатів та хімічної зброї; воєнні цілі, не пов'язані із застосуванням хімічної зброї, і які не залежать від використання токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни; правоохоронні цілі, включаючи боротьбу із заворушеннями у країні.

Бойові отруйні речовини як головні складові хімічної зброї за тактичною класифікацією (за призначенням) поділяються на дві групи: 1) летальні, призначені для знищення живої сили. До цієї групи входять головним чином отруйні речовини нервово-паралітичної (зарин, зоман, V-гази), шкірноаривної (іприт, люїзит), загальноотруйної (синильна кислота, хлорціан) та задушливої (фосген) дії; 2) нелетальні, призначені для ослаблення боєздатності військ та їх дезорганізації. До цієї групи входять отруйні речовини подразнювальної дії, які також використовують для поліцейських цілей (лакриматори і стерніти: CS, CR, адамсит, хлорацетофенон), і психотоміметики, які спричиняють

---

²⁸ Convention on the prohibition of the development, production, stockpiling and use of chemical weapons and on their destruction, signed at Paris on January 13, 1993. URL: <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention>. (дата звернення: 22.02.2023).

розлад діяльності нервової системи з появою симптомів психічних захворювань (ВЗ, діетиламід лізергінової кислоти – ДЛК)²⁹.

Повний перелік токсичних хімікатів і прекурсорів, які можуть бути використані як хімічна зброя, міститься в Списках 1, 2, 3 Додатка з хімікатів до КЗХЗ, які продубльовані в додатку 1 до Інструкції про порядок підготовки інформації згідно з Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, затвердженої наказом МЗС України у 2001 році³⁰.

Визначення *біологічної зброї* в міжнародних договорах відсутнє. Натомість аналіз положень Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р. (КЗБЗ)³¹ дає можливість визначити зміст бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї. Зокрема, до цього виду зброї масового знищення КЗБЗ (стаття I) відносить такі дві складові: 1) мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини (незалежно від походження та методу виробництва) таких видів і в таких кількостях, які не призначені для профілактичних, захисних або інших мирних цілей; 2) зброя, обладнання або засоби доставки, призначені для використання таких агентів чи токсинів у ворожих цілях або у збройних конфліктах.

Конвенційного визначення поняття «*біологічні агенти*» немає, відсутнє воно і в законах України, а вітчизняні підзаконні нормативно-правові акти вкладають різний зміст у зазначену дефініцію. Так, в Єдиному списку товарів подвійного використання (2018), котрий є додатком до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання³², міститься термін «біологічні агенти» [Biological agents], під яким розуміються патогени або токсини, виділені або модифіковані (такі як змінені чистота, строк придатності під час зберігання, вірулентність, характеристики поширення або стійкість до УФ-

---

²⁹ Загальна характеристика хімічної зброї: методичні вказівки до практичного заняття з дисципліни «Військова токсикологія та радіологія» / укладачі: Ю. В. Шкатула, Ю. О. Міщенко. Суми : Сумський державний університет, 2016. 25 с.

³⁰ Про затвердження Інструкції про порядок підготовки інформації згідно з Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення : наказ Міністерства закордонних справ України від 25.05.2001 № 104. *Офіційний вісник України*. 2001. № 25. Ст. 1136.

³¹ Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction, opened for signature at London, Moscow and Washington on 10 April 1972. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/450>. (дата звернення: 22.02.2023).

³² Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 86. *Офіційний вісник України*. 2004. № 4. Т. 1. Ст. 167.

випромінювання) з метою спричинення жертв серед людей чи тварин, пошкодження обладнання або нанесення шкоди сільськогосподарським культурам або навколишньому природному середовищу. Державні санітарні норми і правила «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами» (2008), визначають «біологічні патогенні агенти» як патогенні для людини мікроорганізми (бактерії, віруси, хламідії, рикетсії, найпростіші, гриби, мікоплазми), генно-інженерно-модифіковані мікроорганізми, отрути біологічного походження (токсини), гельмінти, а також будь-які об'єкти і матеріали (включаючи польовий, клінічний, секційний), підозрілі на вміст перерахованих агентів³³.

КЗБЗ не передбачає і переліку патогенів, які можуть бути використані як біологічна зброя. Водночас створена за ініціативою Австралії у 1985 році неформальна група держав-учасниць КЗБЗ (так звана «Австралійська група») узгодила списки збудників захворювань людини, тварин і рослин (2015) для здійснення експортного контролю³⁴. Україна як член цього міжнародного режиму впровадила зазначені списки на національному рівні: перелік патогенів (вірусів, бактерій, токсинів або їх компонентів, грибів), небезпечних для людей, тварин і рослин, міститься у розділі 1 (підрозділи 1C351 і 1C354) згаданого Єдиного списку товарів подвійного використання (2018). Наприклад, до патогенних вірусів, які можуть бути використані як біологічна зброя, цей список відносить збудники сказу, пташиного грипу, тропічної лихоманки Денге, геморагічної лихоманки Ебола, ящуру, віспи мавп, коронавірус тяжкого гострого респіраторного синдрому та інші; до патогенних бактерій – збудники сибірської виразки, бруцельозу, ботулізму, сапу, Ку-лихоманки, туляремії, лептоспірозу, чуми, холери тощо; до токсинів та їх компонентів – ботулінічні токсини, рицин, конотоксин, абрін, модецин та інші.

Визначення *ядерної зброї* наявне в міжнародних договорах про регіональні зони, вільні від ядерної зброї. Наприклад, в Договорі про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокському договорі 1995 року) під ядерною зброєю розуміється будь-який вибуховий пристрій, здатний вивільнювати неконтрольовану ядерну енергію, але не включає засоби транспортування чи доставки такого

---

³³ Державні санітарні норми і правила «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами» : затверджено наказом МОЗ України від 24.01.2008 № 26. *Офіційний вісник України*. 2008. № 11. Ст. 274.

³⁴ Австралийская группа – Списки общего контроля АГ. URL: <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/ru/controllists.htm> l. (дата звернення: 22.02.2023).

пристрою, якщо вони відділяються від нього і не є його невід'ємною частиною (ст. 1)³⁵. Вивільнення неконтрольованої ядерної енергії відбувається за допомогою радіоактивних або ядерних матеріалів.

У ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14.09.2005³⁶ міститься визначення *радіоактивного матеріалу*: це ядерний матеріал та інші радіоактивні речовини, які містять нукліди, що самостійно розпадаються (процес, який супроводжується виділенням іонізуючого випромінювання одного або кількох видів, наприклад альфа-випромінювання, бета-випромінювання, нейтронне випромінювання та гама-випромінювання), та які можуть унаслідок своїх радіологічних властивостей або властивостей свого поділу спричинити смерть, серйозне каліцтво або суттєву шкоду власності чи навколишньому середовищу.

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії (Семіпалатинській договір 2006 року) під *ядерним матеріалом* розуміє будь-який вихідний або спеціальний матеріал, що розщеплюється, як він визначений у статті XX Уставу Міжнародного агентства з атомної енергії МАГАТЕ³⁷. Положення зазначеної статті XX відтворено у згаданих Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005) та Єдиному списку товарів подвійного використання (2018). Зокрема, під *вихідним матеріалом* розуміється: 1) уран із вмістом ізотопів у тому відношенні, в якому вони знаходяться у природному урані; 2) уран, збіднений ізотопом 235; 3) торій; 4) будь-яка із зазначених вище речовин у формі металу, сплаву, хімічної сполуки або концентрату; 5) будь-який інший матеріал, що містить одну або декілька із зазначених вище речовин. *Спеціальний матеріал, що розщеплюється*, означає: 1) плутоній-239; 2) уран-233; 3) уран, збагачений ізотопами 235 або 233; 4) будь-який інший матеріал, що містить одну або декілька із зазначених вище речовин.

На сьогодні до зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, беззастережно можна віднести лише хімічну і біологічну (у т.ч. токсинну) зброю. Зокрема, 21 лютого 1975 р. Президія Верховної Ради

---

³⁵ Договір о зоне, свободной от ядерного оружия, в Юго-Восточной Азии (Бангкокский договор). Бангкок, 15 декабря 1995 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok.shtml. (дата звернення: 22.02.2023).

³⁶ Convention Internationale pour la Répression des Actes de Terrorisme Nucléaire. New York, le 13 avril 2005. URL: https://www.unodc.org/uploads/icsant/documents/ICSANT_Text/French.pdf. (дата звернення: 22.02.2023).

³⁷ Договір о зоне, свободной от ядерного оружия, в Центральной Азии. Семипалатинск, 8 сентября 2006 года. URL: <https://lex.uz/docs/1583638>. (дата звернення: 22.02.2023).

Української РСР ратифікувала КЗБЗ³⁸, а 16 жовтня 1998 р. Верховна Рада України ратифікувала КЗХЗ³⁹.

Водночас належність ядерної зброї, яка за своєю природою є класичним прикладом зброї масового знищення, до такої, що заборонена міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, заперечується фахівцями у галузі міжнародного гуманітарного права⁴⁰ та деякими криміналістами-правниками⁴¹. Адже Україна не підписала і не ратифікувала міжнародний договір про заборону ядерної зброї⁴², який забороняє розробку, випробування, виробництво, придбання, володіння, накопичення ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а так само передачу, розміщення, встановлення або розгортання такої зброї чи пристроїв на своїй території, їх застосування і погрозу застосування (ст. 1). Цей договір був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 7 липня 2017 року за погодження 122 країн і набув чинності 22 січня 2021 року. Зазначимо, що договір не підтримала жодна з дев'яти держав, які, як вважається, мають ядерну зброю (зокрема й РФ).

Натомість Україною ратифіковано Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.⁴³, Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї

---

³⁸ Про ратифікацію Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 21.02.1975 № 3518-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/up753518?ed=1975_02_21. (дата звернення: 22.02.2023).

³⁹ Про ратифікацію Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення : Закон України від 16.10.1998 № 187-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 48. Ст. 296.

⁴⁰ Ядерна безпека: міжнародний та національний вимір: монографія / С. В. Адамович, О. А. Грицан, О. Б. Загурський, В. В. Книш та ін.; за заг. ред. В. І. Розвадовського. Київ : КНТ, 2017. С. 245; Імплементція норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні: звіт міжнародної групи Global Rights Compliance LLP. Київ : Посольство Великої Британії в Україні, 2016. С. 217-219.

⁴¹ Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. С. 77; Мохончук С. М. Зброя масового знищення як предмет злочину, передбаченого ст.ст. 439, 440 Кримінального кодексу України. *Українські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 220.

⁴² *Traité sur l'interdiction des armes nucléaires*. New York, le 7 juillet 2017. URL: <https://daccess-ods.un.org>. (дата звернення: 22.02.2023).

⁴³ Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року : Закон України від 16.11.1994 № 248/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 47. Ст. 421.

масового знищення від 11 лютого 1971 р.⁴⁴, Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 24 вересня 1996 р.⁴⁵, відповідно до яких наша держава взяла на себе зобов'язання не приймати від будь-кого ядерної зброї, не виробляти та не набувати будь-яким іншим способом ядерну зброю; не здійснювати випробувального вибуху ядерної зброї та будь-якого іншого ядерного вибуху, заборонити і запобігати будь-якому такому ядерному вибуху в будь-якому місці, що знаходиться під її юрисдикцією чи контролем; утримуватися від спонукання, заохочення чи будь-якої участі у проведенні випробувального вибуху ядерної зброї чи будь-якого іншого ядерного вибуху. Тобто про всеосяжну заборону ядерної зброї, зокрема заборону її *застосування* в цих міжнародних договорах не йдеться.

За таких умов деякі науковці (наприклад, О. Ф. Бантишев, В. М. Киричко, Б. В. Романюк) пропонують кваліфікувати застосування ядерної зброї за ст. 438 КК України як порушення законів і звичаїв війни, тобто застосовувати загальну норму⁴⁶.

У цьому контексті у В. П. Попович виникає закономірне питання: чому в ст. 438 КК України, яка є загальною щодо статті 439 КК України, підхід щодо переліку засобів ведення війни є значно ширшим і не обмежується лише договірним правом? Окреслену проблему при кваліфікації досліджуваного воєнного злочину дослідниця пропонує вирішити шляхом криміналізації застосування зброї масового знищення, забороненої не тільки конкретним міжнародним договором, але й «загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права», для чого внести в диспозицію ст. 439 КК України відповідні доповнення⁴⁷.

Однак більш системним підходом автор вбачає приєднання України до міжнародного договору про заборону ядерної зброї (2017) та ратифікацію його Верховною Радою України. Лише за таких умов

---

⁴⁴ Про ратифікацію Договору про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 17.08.1971 № 70-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 34. Ст. 260.

⁴⁵ Про ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань : Закон України від 16.11.2000 № 2107-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 51-52. Ст. 453.

⁴⁶ Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. С. 137; Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 651.

⁴⁷ Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів: Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 165.

кримінально-правову охорону в Україні суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки людства можна вважати належною.

Конкретизуючи значення зброї масового знищення як конструктивної об'єктивної ознаки складу злочину, передбаченого ст. 439 КК України, зазначимо, що більшість криміналістів-правників (В. В. Гальцова, В. М. Киричко, С. М. Мохончук, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та інші) визначають зброю масового знищення *предметом* зазначеного злочину. Однак окремі науковці (О. Ф. Бантишев, З. Є. Романівка, Б. В. Романюк, М. В. Тельпіс) не погоджуються з таким твердженням і вважають, що зброя масового знищення у складі злочину, передбаченого ст. 439 КК України, є *знаряддям* вчинення кримінального правопорушення.

Як бачимо, і дотепер відмежування предмета злочину від знарядь і засобів його вчинення в теорії та на практиці викликає певні складнощі. Значною мірою це зумовлено відсутністю як в чинному законодавстві, так і в кримінально-правовій доктрині єдиної позиції щодо визначення понять «предмет», «знаряддя» і «засоби» вчинення кримінального правопорушення, а також плюралізмом наукових підходів щодо критеріїв їх розмежування.

Так, принциповим критерієм для відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину М. В. Тельпіс визначає характер об'єктивного впливу суб'єкта злочину на річ. Якщо суб'єкт злочину використовує річ як інструмент впливу на об'єкт злочину, тоді така річ повинна бути визнана знаряддям або засобом вчинення злочину. У разі, коли суб'єкт злочину впливає на саму річ, тобто злочин вчинюється у зв'язку або з приводу такої речі, її слід визнавати предметом злочину⁴⁸.

Схожим є підхід З. Є. Романівки, який вказує, що «предметом злочину є утворення, яке зазнає певного злочинного впливу, або щодо якого має місце незаконне поводження; натомість знаряддя і засоби вчинення злочину – це матеріальні чи інші утворення, якими безпосередньо заподіюється чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди об'єктові кримінально-правової охорони, або які створили чи могли створити відповідні умови для вчинення злочину»⁴⁹.

Однак така розмежувальна ознака далеко не завжди є достатньою для чіткого розрізнення предмета кримінального правопорушення та

---

⁴⁸ Тельпіс М. В. Кримінально-правова характеристика знарядь та засобів вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2019. С. 15.

⁴⁹ Романівка З. Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 12.

знарядь і засобів його вчинення. У деяких складах кримінальних правопорушень за допомогою певних матеріальних утворень (у нашому випадку тих чи інших видів зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами) створюється загроза об'єкту кримінально-правової охорони шляхом незаконного поводження з такими утвореннями.

Більш виваженими, на думку автора, є висновки О. С. Бондаренко, яка вважає, що для розмежування знарядь і засобів вчинення злочину з предметом злочину за основу необхідно взяти критерій «задіяності» у процесі вчинення злочину. Так, предмет злочину виконує «пасивну» функцію, оскільки саме на нього спрямоване злочинне посягання, тоді як знаряддя і засоби вчинення злочину, навпаки, займають основну позицію, бо виконують «активну» функцію⁵⁰.

Як ми вже вказували вище, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 439 КК України, характеризується дією в єдиній формі – застосування зброї масового знищення. У цьому випадку зусилля суб'єкта злочину спрямовані не на матеріальне утворення, яким є зброя масового знищення, а на досягнення за її допомогою очевидного результату – масштабного ураження живої сили противника. Застосування зброї масового знищення заради самого застосування не має сенсу. Умисел суб'єкта злочину, який використовує таку зброю за призначенням, спрямований на заподіяння масового смертельного ураження людей, позбавлення їх працездатності або дієздатності внаслідок розладу здоров'я або окремих функцій організму, створення на певній території умов, непридатних для нормального функціонування внаслідок хімічного, біологічного чи радіоактивного зараження довкілля тощо. Інакше кажучи, застосування зброї масового знищення у будь-якому разі створює загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків.

Водночас не викликає заперечень теза, що зброя масового знищення у цьому складі злочину відіграє «активну» роль: її бойові властивості використовуються безпосередньо при вчиненні кримінально караного діяння. Вочевидь, ідеться не про предмет, а про засіб чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Єдиний підхід до визначення критеріїв розмежування засобів і знарядь вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовій доктрині відсутній. Наприклад, М. І. Панов зазначає, що засоби вчинення злочину – це предмети матеріального світу, що

---

⁵⁰ Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 26.

застосовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони поділяються на знаряддя та інші засоби вчинення злочину. Знаряддя – це предмети, використовуючи які особа справляє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти. Різновидом знаряддя є зброя. Засоби вчинення злочину в одних випадках істотно полегшують учинення злочину, в інших – без них це взагалі неможливо⁵¹.

Позиція З. Є. Романівки є дуалістичною: з одного боку, науковець стверджує, що знаряддя та засоби вчинення злочину є подібними (суміжними), однак самостійними ознаками об'єктивної сторони складу злочину, а з іншого боку, робить висновок, що практична потреба в розмежуванні знарядь і засобів вчинення злочину як самостійних ознак складу злочину відсутня, оскільки вони мають однакове кримінально-правове значення, і визначає їх як «підшукане, виготовлене, пристосоване чи використане суб'єктом злочину матеріальне чи інше утворення, яким безпосередньо заподіюється або створюється загроза заподіяння істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (*знаряддя вчинення злочину*), яке створило чи могло створити відповідні умови для вчинення злочину (*засоби вчинення злочину*)»⁵².

А. А. Музика і Є. В. Лащук визнають, що знаряддя і засоби вчинення злочину характеризуються низкою спільних ознак (є матеріальними цінностями, суттєво полегшують вчинення злочину, притаманні лише злочинам, які вчиняються у формі суспільно небезпечної дії), але пропонують їх розмежовувати, зокрема за такими правилами: 1) знаряддя вчинення злочину безпосередньо впливають на предмет злочину та (або) на потерпілого від злочину і при цьому мають «первинний контакт» з ними, а засоби – лише полегшують вчинення суспільно небезпечної дії, вони не завжди контактують з предметом посягання чи потерпілим від злочину; 2) засоби вчинення злочину можуть використовуватися на будь-якій стадії вчинення злочину; знаряддя не використовуються на стадії готування до злочину; 3) існування знарядь вчинення злочину залежить від наявності предмета посягання та (або) потерпілого від злочину – за відсутності останніх у

---

⁵¹ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. С. 137.

⁵² Романівка З. Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 4-12.

складі злочину не існує і знярядь його вчинення; засоби вчинення злочину не характеризуються такою залежністю⁵³.

Своєю чергою М. В. Тельпіс наполягає, що зняряддя та засоби вчинення злочину є самостійними кримінально-правовими поняттями, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу злочину. Під засобами вчинення злочину він пропонує розуміти «різноманітні речовини, предмети, гази та інше, хімічні (отрута), фізичні (електричний струм, радіація), біологічні (інфекційні хвороби) та інші властивості яких використовуються в процесі вчинення злочину для створення сприятливих умов його реалізації і полегшення процесу його виконання і не знаходяться під повним контролем свідомості і волі суб'єкта», а під зняряддям вчинення злочину – «предмети матеріального світу, що використовуються для руйнівного впливу на предмет злочину та/або для спричинення фізичної шкоди, які повністю знаходяться під контролем свідомості і волі особи, що їх використовує для безпосереднього вчинення діяння, зменшуючи кількість зусиль або шляхом концентрації сили»⁵⁴.

Зважаючи на те, що висновки А. А. Музики, Є. В. Лашука, М. В. Тельпіса щодо критеріїв розмежування засобів і знярядь вчинення кримінального правопорушення виглядають небезспірними, автор схиляється до позиції З. Є. Романівки, який розмежувальною ознакою знярядь і засобів учинення кримінального правопорушення визначає їхнє *призначення*: зняряддя – для заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди об'єктові кримінально-правової охорони; засоби – створення відповідних умов для вчинення злочину⁵⁵. Керуючись вказаним критерієм, зброю масового знищення як конструктивну ознаку об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 439 КК України, яку суб'єкт застосовує за призначенням, тобто для масштабного ураження живої сили противника (створення загрози заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей), виведення з ладу інших сил та засобів противника (створення загрози заподіяння шкоди майну, обороноздатності, економічній, екологічній або біологічній безпеці держави), слід визнавати зняряддям вчинення кримінального правопорушення.

---

⁵³ Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛІВОДА А.В., 2011. С. 148-149.

⁵⁴ Тельпіс М. В. Кримінально-правова характеристика знярядь та засобів вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2019. С. 6, 14.

⁵⁵ Романівка З. Є. Зняряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 11.

Час і обстановка застосування зброї масового знищення не мають значення для кваліфікації цього злочину. Інакше кажучи, такі дії слід кваліфікувати за ст. 439 КК України, незважаючи на те, вчинені вони під час збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного (внутрішнього) характеру чи ні.

Застосування зброї масового знищення може бути вчинено будь-яким способом: із використанням військового озброєння і боєприпасів (керовані та некеровані реактивні снаряди, авіаційні бомби, артилерійські снаряди, фугаси, міни); спеціальних розпилювачів (генераторів) аерозолів; спеціальних авіаційних контейнерів, споряджених патогенним матеріалом; саморобних приладів для розсіювання (розпилення) бойових складових зброї масового знищення тощо.

За змістом міжнародних договорів, положення яких ми розглянули вище, не повинно визнаватися застосуванням хімічної зброї використання токсичних хімікатів: а) у промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних цілях; б) у цілях, безпосередньо пов'язаних із захистом від хімічної зброї; в) у воєнних цілях, які не пов'язані з використанням токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни; г) у правоохоронних цілях, включаючи боротьбу із заворушеннями у країні; застосуванням бактеріологічної (біологічної) зброї – застосування відповідних агентів і токсинів для запобігання захворюванням та в інших мирних цілях; так само немає заборон і на здійснення ядерних вибухів у мирних цілях⁵⁶.

За своєю конструкцією простий склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 439 КК України, належить до *формальних*, тобто злочин є закінченим з моменту фактичного застосування зброї масового знищення (скидання бомби, запуск ракети, розпилення аерозолу тощо). Диспозиція цієї кримінально-правової норми не потребує настання будь-яких суспільно небезпечних наслідків для визнання такого злочину закінченим.

Кваліфікований склад розглядуваного злочину (ч. 2 ст. 439 КК України) за своєю конструкцією є матеріальним і передбачає як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони такі альтернативні **суспільно небезпечні наслідки**: 1) загибель людей або 2) інші тяжкі наслідки.

Розглядаючи позиції науковців щодо такого наслідку, як «загибель людей», можна виокремити три відповідні підходи: одні дослідники

---

⁵⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1341.

розуміють під загибеллю людей смерть хоча б однієї людини⁵⁷, інші – смерть двох або більше людей⁵⁸, треті намагаються об'єднати обидва підходи і пропонують компромісне рішення, стверджуючи, що під загибеллю людей слід розуміти зазначені діяння, якщо була спричинена загибель як однієї, кількох осіб, так і масова їх загибель⁵⁹.

Вбачається, що прихильники другого підходу виходили з логіко-граматичної конструкції терміну «загибель людей», зокрема буквально трактуючи поняття «люди», яке не співпадає з поняттям «людина». Водночас така логіка призводить до того, що загибель однієї людини внаслідок застосування зброї масового знищення не охоплюватиметься такою кваліфікуючою ознакою, як «загибель людей», а буде складовою другої альтернативної кваліфікуючої ознаки – «інші тяжкі наслідки». Вважаємо, що смерть хоча б однієї людини, яка стала результатом вчинення досліджуваного воєнного злочину, є саме тією умовою, на підставі якої український законодавець передбачив у ч. 2 ст. 439 КК України кваліфікований склад злочину. Тому автор підтримує представників підходу, відповідно до якого під загибеллю людей слід розуміти смерть хоча б однієї людини.

Кваліфікуюча ознака «інші тяжкі наслідки» є оціночним поняттям, тому встановлення її змісту є однією з проблем кваліфікації досліджуваного складу злочину. Наприклад, З. А. Тростюк, посилаючись на науково-практичні коментарі, зауважує, що «вчені-криміналісти по-різному визначають поняття «інші тяжкі наслідки». Ця проблема має три аспекти: по-перше, чи охоплюється вказаними наслідками заподіяння лише фізичної шкоди людині чи й шкода іншого характеру; по-друге, чи охоплюється вказаними наслідками такий прояв

---

⁵⁷ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 651; Бантишев О. Ф. Кваліфікація злочинів, пов'язаних із спричиненням смерті іншій людині, та їх відмежування від суміжних злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. С. 155; Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. С. 138; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. А. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джузі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 740.

⁵⁸ Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посібник / Т. Б. Ніколаєнко, В. О. Сич. Хмельницький: Вид-во Нац. академії ДПС України ім. Б. Хмельницького, 2012. С. 848; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1341.

⁵⁹ Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 176.

фізичної шкоди людині як смерть; по-третє, які конкретні прояви фізичної шкоди людині становлять зміст цих понять»⁶⁰.

Згадана дослідниця вважає, що у «статтях Особливої частини КК України, де поєднуються в одну логіко-граматичну конструкцію звороти «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки», необхідно розуміти лише заподіяння певної фізичної шкоди потерпілому. Адже шкода, яка позначена термінологічним зворотом «інші тяжкі наслідки» повинна бути однопорядковою із загибеллю людей (фізичною шкодою)»⁶¹.

Ми не можемо погодитися з такими висновками, адже не можна розглядати поняття «інші тяжкі наслідки» безвідносно змісту охоронюваного законом об'єкта, мети встановлення кримінально-правової заборони. Так, В. О. Навроцький, висловлюючи міркування щодо встановлення змісту так званих відкритих переліків (коли прямо названо одну чи кілька однорідних ознак складу злочину, а далі вказано, що відповідною статтею охоплюються й інші аналогічні ознаки), вважає, що «якщо йдеться про наслідки, то інші наслідки мають полягати в заподіянні шкоди тому ж об'єкту, бути такими ж за характером»⁶². Це означає, що стосовно охоронюваних суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки життя і здоров'я людей; власності; біологічної та екологічної безпеки поняття «інші тяжкі наслідки» включає фізичну шкоду не лише людині, але й довкіллю.

Пленум Верховного Суду України у своєму рішенні (абз. 2 п. 5) про судову практику у справах про злочини проти довкілля (2004) під тяжкими наслідками пропонує розуміти «загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо»⁶³.

---

⁶⁰ Тростюк З. А. До проблеми негативного прояву латентності тексту Кримінального кодексу України. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві: тези і реферати доповідей, тексти повідомлень міжнар. симпоз.* (Львів, 12-13 вересня 2008 р.). Львів, 2008. С. 169.

⁶¹ Тростюк З. А. Вказана робота. С. 169.

⁶² Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 646-647.

⁶³ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17.

Як бачимо, Пленум Верховного Суду України виходить із широкого розуміння цього поняття як такого, що охоплює фізичну шкоду людині та шкоду іншого характеру. Водночас загибель людей у нашому випадку не може входити до змісту поняття «інші тяжкі наслідки», адже вже є першим з двох альтернативних наслідків кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 439 КК України.

Прийнятними для правозастосування видаються міркування Б. В. Романюка і О. Ф. Бантишева, які до інших тяжких наслідків відносять спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній особі або середньої житлових або промислових об'єктів; великих руйнувань чи знищення транспортних засобів; зараження довкілля на значній території; завдання великої майнової шкоди, а також радіоактивне, хімічне, бактеріологічне забруднення навколишнього середовища тощо⁶⁴.

Зважаючи на те, що застосування зброї масового знищення може призвести до екологічної шкоди (забруднення радіоактивними, токсичними чи патогенними речовинами відкритих водойм, повітря і ґрунту), тобто до наслідків, які характерні для кримінальних правопорушень проти довкілля (розділ VIII Особливої частини КК України), розглянемо законодавчі положення про надзвичайну екологічну ситуацію в контексті визначення змісту поняття «інші тяжкі наслідки».

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (2000) під надзвичайною екологічною ситуацією розуміє надзвичайну ситуацію, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави (ст. 1). При цьому підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації закон у ст. 5 визначає, зокрема, виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заповідання значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища; негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави; або які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території; або

Постанови ПВСУ в кримінальних справах / Верховний Суд України; за заг. ред. В. Т. Малярєнка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 340-348.

⁶⁴ Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. С. 139.

внаслідок яких наявне значне збільшення рівня захворюваності населення [65].

Отже, всі ці негативні результати застосування зброї масового знищення цілком можуть охоплюватись поняттям «інші тяжкі наслідки».

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони досліджуваного воєнного злочину, передбаченого ст. 439 КК України, є *причинний зв'язок* між дією і наслідками, що настали. Причинний зв'язок – об'єктивна категорія, існуюча поза нашою свідомістю між явищами зовнішнього світу. Відсутність причинного зв'язку свідчить про відсутність підстав кримінальної відповідальності.

3. Суб'єктивні ознаки складу застосування зброї масового знищення

Кримінально-правова доктрина одностайно стверджує, що суб'єкт застосування зброї масового знищення – *загальний*, тобто фізична осудна особа, яка до вчинення цього воєнного злочину досягла шістнадцятирічного віку.

Водночас, зважаючи на те, що досліджуваний злочин належить до «воєнних», та враховуючи «бланкетність» диспозиції кримінально-правової норми, передбаченої ст. 439 КК України, аналіз ознак суб'єкта цього злочину необхідно здійснювати з огляду на норми міжнародного кримінального права, зокрема на особливості становлення інституту індивідуальної відповідальності за міжнародні злочини.

Із принципу індивідуальної відповідальності осіб за міжнародним кримінальним правом випливає, що загальним суб'єктом воєнного злочину повинна вважатися будь-яка людина, незалежно від будь-яких демографічних, соціальних, майнових чи інших характеристик, що вчинила цей злочин і підлягає відповідальності за міжнародним кримінальним правом.

Особливістю регламентації відповідальності за вчинення воєнних злочинів є та обставина, що склади багатьох із них передбачають наявність спеціального суб'єкта («командира», «особи, яка ефективно виконує функції військового командира» та ін.)⁶⁶. Особливістю досліджуваного складу воєнного злочину є саме ця обставина, адже зброя масового знищення в умовах ведення бойових дій може бути застосованою зазвичай за наказом командира (керівника), причому від

---

⁶⁵ Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 42. Ст. 348.

⁶⁶ Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. Одеса : Гельветика. С. 114.

найвищого до найнижчого (з дотриманням принципу субординації, тобто «по ланцюгу»). При цьому саме такі посадові особи повинні підлягати більш суворій відповідальності, ніж підлеглі, які безпосередньо вчинили діяння, адже саме керівники розробляють плани і видають накази.

Віддавати наказ вчиняти певні дії може особа, в підпорядкуванні якої є інші особи. Зокрема, до категорії *військових начальників* потрібно відносити начальників за посадою (службовими повноваженнями), за військовим званням, а також всіх військовослужбовців, які мають підлеглих під час несення спеціальних служб (караульної, патрульної, внутрішньої, вахтової, бойового чергування, прикордонної) та мають право віддавати підлеглим накази і розпорядження в інтересах виконання завдань тієї чи іншої спеціальної служби⁶⁷.

Відповідно до статті 1 Положення про закони і звичаї суходільної війни IV Гаазької конвенції «Воєнні закони, права та обов'язки застосовуються не тільки до армії, але також до ополчення і добровольчих загонів, якщо вони відповідають нижченаведеним умовам: 1) мають на чолі особу, що відповідальна за своїх підлеглих; 2) мають визначений та чітко видимий здалеку розпізнавальний знак; 3) відкрито носять зброю; 4) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни»⁶⁸.

Отже, відповідно до міжнародних договорів, у збройному конфлікті можуть брати участь, крім військовослужбовців, також інші особи, що мають на чолі особу, яка відповідальна за своїх підлеглих. Така особа стосовно підлеглих є керівником (начальником) і видає накази, обов'язкові для виконання.

Службова особа, що вправі віддавати наказ, може бути як військовою, так і цивільною (наприклад, цивільне керівництво країни). Так, у ст. 7 проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства (1996), розробленого Комісією ООН з міжнародного права, зазначається: «Офіційна позиція індивіда, який вчинив злочин проти миру і безпеки людства, навіть якщо він діяв як глава держави або уряду, не звільняє його від кримінальної відповідальності і не пом'якшує покарання»⁶⁹. Це

---

⁶⁷ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 197.

⁶⁸ Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 1907 року. *Армор*. 2007. URL: <https://armor.kiev.ua/army/hist/gaaga.shtml>. (дата звернення: 22.02.2023).

⁶⁹ International Law Commission, Commentary to Art. 7 of the Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind of 5 July 1996. URL: <https://legal.un.org/English>. (дата звернення: 22.02.2023).

положення цілком відповідає нормам статутів трибуналів по колишній Югославії та Руанді.

Принцип індивідуальної відповідальності посадових осіб за воєнні злочини також закріплений у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, стаття 27 якого передбачає: «посадове становище... в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності», «імунітети або спеціальні процесуальні норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи, чи то згідно з національним або міжнародним правом, не повинні перешкоджати здійсненню судом його юрисдикції щодо такої особи»⁷⁰.

Таким чином, на сьогодні в міжнародних відносинах затвердився принцип, відповідно до якого дія імунітетів вищих посадових осіб держави не перешкоджає притягненню їх до індивідуальної відповідальності за міжнародні, зокрема воєнні злочини.

Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що **суб'єктом** застосування зброї масового знищення може бути як *службова (військова або цивільна) особа, що вправі віддавати відповідний наказ, так і будь-яка інша фізична особа-безпосередній виконавець цього злочину.*

Суб'єктивна сторона злочину є його внутрішньою характеристикою. Злочин як конкретний акт поведінки людини є психофізичною єдністю, в якій зовнішні вияви поведінки (дії або бездіяльність) і викликані ними зовнішні зміни нерозривно пов'язані із внутрішньою стороною – тими психічними процесами, які породжують, спрямовують і регулюють людську поведінку. В науці кримінального права суб'єктивна сторона складу злочину визначається як психічне ставлення особи до вчинюваного або вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Юридичними ознаками, що характеризують зміст суб'єктивної сторони складу злочину, є вина (обов'язкова ознака), мотив, мета вчинення злочину, а в окремих випадках також емоційний стан (факультативні ознаки).

Суб'єктивна сторона простого складу застосування зброї масового знищення (ч. 1 ст. 439 КК України) характеризується *умисною формою вини*. Вітчизняна кримінально-правова доктрина та норми міжнародного кримінального права у цьому питанні розбіжностей не мають.

Так, необережна форма вини у вчиненні воєнних злочинів в міжнародному кримінальному праві – явище юридично неможливе, оскільки суб'єктивна сторона («свідоме» і «навмисне» заподіяння

---

⁷⁰ Kelsen H. Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals. *California Law Review*. 1942-1943. V. 31. P. 500.

шкоди) виключає необережність як у вигляді недбалості, так і у вигляді самовпевненості⁷¹.

Зокрема, відповідно до ст. 30 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, за загальним правилом лише та особа може бути покарана за його нормами, яка за ознаками, що характеризують об'єктивну сторону, вчинила злочин «з наміром» (with intent) та «свідомо» (with knowledge)⁷². Навмисність, тобто цілеспрямованість поведінки визначається як щодо діяння, коли особа збирається його вчинити, так і щодо наслідків, коли особа збирається заподіяти цей наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного розвитку подій. Свідомість у визначенні суб'єктивної сторони злочину в міжнародному кримінальному праві означає розуміння особою вчиненого нею акту поведінки і його можливого (або бажаного) результату⁷³.

У вітчизняній доктрині кримінального права таким психологічним характеристикам відповідає визначення прямого та непрямого умислу.

Водночас у теорії кримінального права є різні погляди на те, чи можливий непрямий умисел у злочинах із формальним складом. Деякі вчені допускають непрямий умисел у злочинах із формальним складом⁷⁴. Однак ми дотримуємося тієї позиції, що ставлення у вигляді бажання чи свідомого допущення може застосовуватися лише щодо наслідків, які є ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Ставлення ж до наслідків, що не мають юридичного значення й тому не включені до кола ознак складу злочину, не можуть визначати зміст і форму вини. Не включаючи наслідки до кола ознак складу злочину, законодавець тим самим не вимагає встановлення характеру їх передбачення. Наслідки вчинення злочинів із формальним складом, зокрема й простого складу застосування зброї масового знищення (ч. 1 ст. 439 КК України), полягають у заподіянні шкоди об'єкту посягання – суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом. Тому форму вини злочинів із формальним складом слід визначати за ставленням суб'єкта до вчинення передбаченого статтею кримінального закону діяння. У зв'язку з цим будь-який злочин із формальним складом не може бути вчинений із непрямым умислом, оскільки ставлення у вигляді «не бажав,

---

⁷¹ Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. Одеса : Гельветика. С. 114.

⁷² Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588. (дата звернення: 22.02.2023).

⁷³ Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 164.

⁷⁴ Воробей П. А. Загальне поняття кримінально-правового ставлення в вину. *Право України*. 1999. № 6. С. 113-115.

але свідомо припускав» можливе лише до наслідків і в жодних формах не може бути застосоване до діяння.

Аналогічно є неможливою й необережність у злочинах із формальним складом. Злочинна самовпевненість за своєю психічною суттю нерозривно пов'язана із суспільно небезпечними наслідками. Без наслідків неможливо сконструювати ні інтелектуальну, ні вольову ознаку цього виду необережності. У злочинах, склад яких не включає наслідки як ознаку об'єктивної сторони, самовпевненість, як і непрямий умисел, існувати не може, оскільки не можна говорити про передбачення суспільно небезпечних наслідків чи розрахунок на їх відвернення як результат власних діянь, що вчиняються свідомо та з власної волі⁷⁵.

Отже, воєнні злочини з формальним складом, зокрема застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 439 КК України), можуть бути вчинені лише з *прямим умислом*. Зміст прямого умислу в такому разі полягає в тому, що суб'єкт злочину усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння, його зміст і зміст усіх ознак об'єктивної сторони вчинюваного злочину, і бажає вчинити таке діяння.

Стосовно кваліфікованого складу досліджуваного злочину (ч. 2 ст. 439 КК України), думки вчених-криміналістів також розходяться. Наприклад, М. І. Хавронюк вважає, що «відповідно до конструкції складу, суб'єкт злочину може як передбачати тяжкі наслідки свого діяння (ч. 2 ст. 439) і бажати або свідомо припускати їхнє настання, так і ставитися до них необережно»⁷⁶. Подібну позицію займають В. В. Гальцова⁷⁷ та автори науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під редакцією М. О. Потебенька і В. Г. Гончаренка, які вважають, що ставлення до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 439 КК України, може характеризуватися як прямим, так і непрямим умислом або злочинною самовпевненістю⁷⁸.

Водночас більшість вчених відстоюють думку, що необережне ставлення суб'єкта до наслідків кваліфікованого складу застосування

---

⁷⁵ Піддубна М. В. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 124-128.

⁷⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1341.

⁷⁷ Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. С. 80.

⁷⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х ч. Особлива частина / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Г. Атаманюк, О. Ф. Бантишев та ін.; під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. Київ: ФОРУМ, 2001. С. 915.

зброї масового знищення виключається. Так, Б. В. Романюк і О. Ф. Бантишев вказують, що суб'єктивна сторона цього злочину обмежується прямим або непрямим умислом відносно наслідків у вигляді загибелі людини або настання інших тяжких наслідків⁷⁹. С. П. Кучевська з цього приводу зазначає, що «важко собі уявити особу, яка застосовує зброю масового знищення, але легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків її застосування (мова іде про злочину самовпевненість), а тим паче особу, яка б не передбачала можливості настання таких наслідків (злочинна недбалість). Це можна порівняти з тим, коли особа скидає потерпілого з десятиповерхового будинку»⁸⁰. Обґрунтовуючи неможливість необережної форми вини щодо кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 439 КК України, М. В. Піддубна зазначає, що «зброю масового знищення сама по собі має такий руйнівний потенціал, що її застосування за функціональним призначенням (для знищення живої сили чи спричинення руйнувань) не може не спричинити загибель людей або настання інших тяжких наслідків. Саме тому особа, яка застосовує зброю масового знищення, не може не передбачати можливість настання таких наслідків, а також не може не усвідомлювати суспільної небезпеки свого діяння. Крім того, особа, яка застосовує зброю масового знищення, не може розраховувати на відвернення таких наслідків, оскільки немає таких обставин, які б сприяли уникненню тяжких наслідків від цього застосування. Тому видається, що особа, яка застосовує зброю масового знищення, обов'язково повинна бажати загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, інакше мотиви такого застосування залишалися б незрозумілими. Тому застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439 КК України), може бути вчинене лише з прямим умислом»⁸¹.

На нашу думку, із суб'єктивної сторони склад застосування зброї масового знищення, яке спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, характеризується виною у формі *умислу*: як *прямого*, так і *непрямого*. У цьому контексті слід зважати, зокрема, на особливості суб'єкта цього злочину: ним може бути як командир (начальник), який спланував цей злочин і надав наказ на його виконання, так і підлеглий,

---

⁷⁹ Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. С. 139.

⁸⁰ Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. С. 164.

⁸¹ Піддубна М. В. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 127.

який може і не бажати настання зазначених суспільно небезпечних наслідків, однак у будь-якому разі свідомо допускає їх настання.

Мета і мотив застосування зброї масового знищення не згадуються в диспозиції досліджуваної кримінально-правової норми, тобто є необов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього воєнного злочину і на кваліфікацію не впливають. Водночас їх встановлення є необхідним для індивідуалізації кримінальної відповідальності особи.

ВИСНОВКИ

Застосування зброї масового знищення є воєнним злочином, який характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності і не має строків давності, зокрема до осіб, які вчинили цей злочин, не застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК України.

Його родовим об'єктом є суспільні відносини у сфері забезпечення міжнародного миру, безпечного співіснування держав і народів, дотримання норм міжнародного права, якими встановлені правила ведення збройних конфліктів. Безпосереднім об'єктом застосування зброї масового знищення є суспільні відносини у сфері дотримання норм міжнародного права, якими встановлено заборону застосування зброї масового знищення, а додатковим – життя і здоров'я людей; власність; біологічна безпека; екологічна безпека; обороноздатність тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується активною дією в єдиній формі – застосування зброї масового знищення, яка виступає знаряддям вчинення злочину. До такої зброї належить хімічна і біологічна (у т.ч. токсинна). Застосування ядерної зброї не охоплюється досліджуваним складом злочину, адже Україна не підписала і не ратифікувала міжнародний договір про заборону ядерної зброї (2017). Злочин, передбачений ч.1 ст. 439 КК України, вважається закінченим з моменту фактичного застосування зброї масового знищення (формальний склад). Час і обстановка застосування зброї масового знищення не мають значення для кваліфікації цього злочину.

Під загибеллю людей (ч. 2 ст. 439 КК України) слід розуміти смерть хоча б однієї людини, під іншими тяжкими наслідками – спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній особі або середньої тяжкості двом або більше особам; великих руйнувань чи знищення житлових або промислових об'єктів; пошкодження великої кількості транспортних засобів; зараження довкілля на значній території; завдання великої майнової шкоди, а також радіоактивне, хімічне, бактеріологічне забруднення навколишнього середовища тощо.

Суб'єкт застосування зброї масового знищення – загальний: як службова (військова або цивільна) особа, що вправі віддавати відповідний наказ, так і будь-яка інша фізична особа-безпосередній виконавець цього злочину.

Суб'єктивна сторона простого складу застосування зброї масового знищення характеризується виною у формі прямого умислу, а кваліфікованого – виною у формі прямого або непрямого умислу. Необережне ставлення суб'єкта до вчинюваних дій та їх наслідків виключається. Мета і мотив не впливають на кваліфікацію цього злочину.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину «Застосування зброї масового знищення», передбаченого ст. 439 КК України, який представники вітчизняної кримінально-правової доктрини відносять до «воєнних злочинів». Проаналізовано підходи науковців-правників щодо визначення родового об'єкта воєнних злочинів, на підставі чого сформульовано відповідне авторське визначення. Обґрунтовано авторську позицію щодо змісту основного та додаткових безпосередніх об'єктів досліджуваного воєнного злочину. Досліджено норми міжнародного та національного законодавства, які визначають поняття зброї масового знищення, зокрема хімічної, біологічної (у т.ч. токсинної) та ядерної зброї. Розглянуто доктринальні підходи до розмежування предмету, засобу та знаряддя вчинення кримінального правопорушення, на підставі чого зроблено висновок, що зброя масового знищення у складі злочину, передбаченого ст. 439 КК України, є знаряддям вчинення кримінального правопорушення. Підтримано позицію науковців, які вважають, що ядерна зброя не входить до змісту поняття «зброя масового знищення» у складі досліджуваного злочину. Висловлено авторську позицію щодо тлумачення кваліфікуючих ознак злочину «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки». Конкретизовано ознаки загального суб'єкта цього злочину, виходячи з положень міжнародного кримінального права. Доведено, що необережне ставлення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 439 КК України, до вчинюваних дій та їх наслідків виключається.

Ключові слова: воєнний злочин; хімічна зброя; біологічна зброя; ядерна зброя; склад злочину; знаряддя злочину; загибель людей.

Література:

1. Андрейчин М. А., Копча В. С. Біотероризм. Медична протидія : монографія. Тернопіль : Укрмедкнига, 2005. 300 с.

2. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 22 с.

3. Бантишев О. Ф. Кваліфікація злочинів, пов'язаних із спричиненням смерті іншій людині, та їх відмежування від суміжних злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 216 с.

4. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. 290 с.

5. Воробей П. А. Загальне поняття кримінально-правового ставлення в вину. *Право України*. 1999. № 6. С. 113-115.

6. Гальцова В. В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Юрайт, 2019. 96 с.

7. Загальна характеристика хімічної зброї: методичні вказівки до практичного заняття з дисципліни «Військова токсикологія та радіологія» / укладачі: Ю. В. Шкатула, Ю. О. Міщенко. Суми : Сумський державний університет, 2016. 25 с.

8. Іващенко В. О. Сучасні проблеми становлення міжнародного кримінального права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 6. С. 67-73.

9. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні: звіт міжнародної групи Global Rights Compliance LLP. Київ : Посольство Великої Британії в Україні, 2016. 390 с.

10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

11. Кримінальне право України: навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.

12. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посібник / Т. Б. Ніколаєнко, В. О. Сич. Хмельницький: Вид-во Нац. академії ДПС України ім. Б. Хмельницького, 2012. 1232 с.

13. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.

14. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. 327 с.

15. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

16. Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2008. 218 с.

17. Мохончук С. М. Зброя масового знищення як предмет злочину, передбаченого ст.ст. 439, 440 Кримінального кодексу України. *Українські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 218-223.

18. Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. 39 с.

19. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.

20. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х ч. Особлива частина / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Г. Атаманюк, О. Ф. Бантишев та ін.; під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. Київ: ФОРУМ, 2001. 944 с.

22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. А. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.

23. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

24. Піддубна М. В. Імплементція норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. 22 с.

25. Піддубна М. В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 110-122.

26. Піддубна М. В. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 124-128.

27. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. Одеса : Гельветика. С. 110-116.

28. Попович В. П. Імплементція норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів: Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. 322 с.

29. Романівка З. Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. 19 с.

30. Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. 236 с.

31. Смоляннюк В. Ф. Зброя масового знищення. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк, В. Я. Тацій та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 561-563.

32. Тельпіс М. В. Кримінально-правова характеристика знярядь та засобів вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2019. 21 с.

33. Тростюк З. А. До проблеми негативного прояву латентності тексту Кримінального кодексу України. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві*: тези і реферати доповідей, тексти повідомлень міжнар. симпоз. (Львів, 12-13 вересня 2008 р.). Львів, 2008. 352 с.

34. Уголовное право Украины. Особенная часть : учебник для студ. вузов / А. П. Бабий, И. С. Доброход, Е. С. Кармазин, А. В. Загика, Е. С. Козерацкая и др.; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. 5-е изд., доп. и перераб. Харьков : Одиссей, 2009. 544 с.

35. Ядерна безпека: міжнародний та національний вимір: монографія / С. В. Адамович, О. А. Грицан, О. Б. Загурський, В. В. Книш та ін.; за заг. ред. В. І. Розвадовського. Київ : КНТ, 2017. 326 с.

36. Cherif V.M. International Crimes: Jus cogens and obligation Erga Omnes. *Law and Contemporary problems: Accountability for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights*. 1996. Vol. 59. № 4. P. 63-72.

37. Kelsen H. Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals. *California Law Review*. 1942-1943. V. 31. P. 498-504.

38. Petro J. B., Plasse T. R., McNulty J. A. Biotechnology: Impact on biological warfare and biodefense. *Biosecurity and Bioterrorism*. 2003. Vol. 1. pp. 161-168.

Information about the author:

Shamsutdinov Oleksandr Volodymyrovych,

Ph. D. in Law,

Leading Researcher at the Interagency Research Center on Problems of Combating Organized Crime at the National Security and Defense Council of Ukraine

1, Solomjanska square, Kyiv, 03035, Ukraine